

Assimilatsioonistidest transnatsionalistideni – rände ja integratsiooni uurimine 20. ja 21. sajandil

Aivar Jürgenson

Sissejuhatus

Massilised immigrantide, sh. põgenike vood Euroopasse sunnivad küsima, kas Euroopa on sellisteks protsessideks valmis. Ühelt poolt sadade tuhandeteni küündivad inimvood, mis justkui ootamatult on tungemas Euroopa südamesse, teiselt poolt ilmsed märgid sellest, et muudelt kontinentidelt pärit, kuid juba kümnendeid Euroopas elavad immigrantid pole tegelikult Euroopa ühiskonda integreerunud – kõik see tekitab nõutust, paljudes ka ohutunnet. Samuti veenab selles, et migratsiooniteadlaste peavoolu liberaalsed ootused, mida on viimastel kümnenditel optimistlikult hellitatud suure ja sõbraliku globaalküla ning kultuuride rahumeelse kooseksisteerimise suhtes, pole täitunud. Kui 1960. aastatel saabus Suurbritanniasse massiliselt inimesi tema endistest kolooniatest või kui samal ajal kutsuti Saksamaale hulgaliselt võõrtöölisi Aasiast ja Lõuna-Euroopast, olid ootused immigrantide kiire akultureerumise ja peatse assimileerumise osas kõrged. Suurbritannia ühiskonnas juurutati liberaalselt ootust, et Lääne-India päritolu lapsed muutuvad Suurbritannias pakutava koolihariduse mõjul mustadeks brittideks (*black british*), kes kultuuriliselt ei erine muudest ingllastest.¹ Hiljem leiti ometi,

et inimgrupp, kellele jõuti juba nimigi anda, pole ikka veel sündinud. Prantsusmaal on tunnistanud, et vaatamata riigi püüdlustele ei ole immigrantid kaugeltki *kultuuriliselt assimileerunud*.² Saksamaal möönis kantsler Angela Merkel 2010. aasta oktoobris, et *multikulti* on läbi kukkunud.

Kui põgenike/pagulaste teemat kontseptualiseeritakse Euroopas eelkõige sisserännu mõistestikus (nende kohanemine, integreerumine/assimileerumine jm. suhted põliselanikega), siis on selle kõrval eriti Ida-Euroopas päevakorral väljarännu ja rahvusliku aadri-laskmise teema. Kirjutatakse inimestest, kes lahkuvad kodumaalt, liiguvad ühelt maalt teisele vastavalt globaalse majanduse diktaadile, kes tunnevad end kodus igal pool, kus neil on töö ja eneseteostusvõimalused. Seda liiki rändlejaid on migratsioonialases kirjanduses hakatud nimetama moodsateks nomaadideks.³ Ühiskondlik arvamus nende suhtes on olnud ja on jätkuvalt sageli negatiivne. Neid peetakse inimesteks, kes on kord siin, kord seal, kel pole kuskil asu, kes ei pea lugu kodumaast ega juurtest. Nad ei tarvitse mõeldagi kodumaale tagasi rändamisest, vaid hoopis edasirändamisest. Meil Eestis on neid nimetatud mugavus- ja lodevuspagulasteks, neid on eristatud n.-ö. pärispagulastest.

20. sajandit on ühelt poolt nimetatud, eel-

¹ S. Castles. Migration und Gesellschaftsstruktur Klasse, Ethnizität oder Community. – Ausländer-Inländer. Arbeitsmigration und kulturelle Identität. Hrsg H. Bausinger. Tübingen, 1986, lk. 33.

² M. Giraud. Cultural Identity and Migrations. – Politics of Identity. Migrants and minorities in multicultural states. Ed. by R. Hudson, F. Réno. London, 2000, lk. 62.

³ A. Treibel. Einwanderung – Nomadismus – Transmigration: Aktuelle Migrationsprozesse aus soziologischer Sicht. – Migration und Weltgeschichte. Hrsg S. Liebig. Schwalbach, 2007, lk. 18.

kõige Esimese ja Teise maailmasõja põgenikevooge silmas pidades, põgenike sajandiks.⁴ Kui aga juurde arvata vabatahtlikud ränded, nii lineaarselt väljarännumaadest sisserännumaadest kui ka roteeruvad või tsirkuleeruvad migratsioonivood, siis on räägitud laiemalt rännete ajastust. Migratsiooni on nimetatud postmodernse maailma nähtuseks ja leitud, et diasporaakogemus, mida varem kirjeldati kui juurtetust ja võõrandumist, on kaasajal muutunud tavanähtuseks.

Käesolevas artiklis on vaatluse all räägitud trendid 20. ja 21. sajandi migratsiooni- ja diasporaauurimises. Näidatakse, kuidas uurimisparadigmad resoneeruvad üldiste ühiskondlike arengutega ja kuidas mõtestatakse protsesse, mis osalt rännetega kaasnevad ja osalt ajendavad neid. Esmalt antakse lühike ülevaade iseloomulikumat arengutest varasemate kümnendite migratsiooniuurimises ja keskendutakse seejärel kaasaegsetele probleemiasetustele, eelkõige transnatsionaalsele diasporaa uurimisele. Vaadeldakse, missugustest ühiskondlikest arengutest transnatsionaalsed uuringud lähtuvad, millele keskenduvad uurimisküsimused, ning kombatakse transnatsionaalse rändeuurimise piire ja kitsaskohti.

Rändeuringute püüd mõista seaduspärasusi inimeste mobiilsuses

Ränne on mitmetahuline nähtus ja tekitab hulgaliselt küsimusi. Miks inimesed lahkuvad kodumaalt? Mille alusel valitakse rände suund? Miks ühed otsustavad lahkuda, samal ajal kui teised samades tingimustes elavad inimesed jäävad paigale? Miks ühed pöörduvad koju tagasi, teised aga jäävad alati-seks võõrsile? Ja keda üldse saab migrandiks pidada ning mida migratsiooniks? Rändele oli aastatuhandevahetuseks antud üle poo-

lesaja definitsiooni⁵ ja pole põhjust kahelda, et nende arv kasvab jätkuvalt.

Läbi kümnendite on otsitud teooriat, mis hõlmaks ja seletaks migrantide gruppide koosseisu, rändeotsustuste muutlikkust, sihtpaikade valikut, kohanemist sihtmaal ning tagasirännet. Valdavalt majanduslikele põhjustele keskenduvate makroteoreetiliste mudelite (gravitatsioonimudel, tõmbe- ja tõukejõudude mudel jt.) kaudu on üritatud seletada rändeid peamiselt majanduslike tulude-kulude võrdluse liinis. Majandusteadlased, keskendudes endi postuleeritud mudelitele, jätavad aga pahatihti tähelepanuta muud rännet mõjutavad faktorid. 1990. aastatel sõnastati mõned programmilised üleskutsed luua kõikehõlmav migratsiooni-teooria, mis vastaks maailmas valitsevatele uutele tingimustele. Aga tänini sellist teooriat ei eksisteeri. Endiselt pole meil kumulatiivset teadmist selle kohta, miks mõned inimesed rändavad, samas kui enamik jääb paigale.⁶

Rändeuurimise makroteooriate kõrvale on viimastel kümnenditel tõusnud nn. mikro-teooriad, milles on rohkem rõhutatud individuaalsete rändeotsustuste personaalseid ja situatiivseid faktoreid. Rännet ennustavate faktoritena toodi sisse komponendid, nagu vanus, sugu, haridus, oskused, kogemused, perekonnaseis, keeleoskus jne.⁷ Mikro-teooriate rõhuasetus kontekstuaalsusele ja situatiivsusele on aga omakorda jahutanud nende optimismi, kes lootsid sõnastada üht ja üldist migratsiooniteooriat. Ühtse teooria poole liikumist takistavad lisaks teadusdistsipliinide piirid, migratsioonialase teadusmaastiku fragmenteeritus, distsipliinipiiride-ülese analüütilise ja metodoloogilise koostöö vähesus. Igatahes on Stephen Castles, üks tänapäeva juhtivaid migratsiooniuurijaid, ühtse migratsiooniteooria loomise osas skeptiline, seda ka põhjusel, et migratsioon on iseenesest liiga

⁴ C. D. Wingenroth. Das Jahrhundert der Flüchtlinge. – Außenpolitik 1959, nr. 10, v. 8, lk. 491 jj.

⁵ G. Hirschfelder. Die Auswirkungen der Amerikaauswanderung auf die rheinischen Lebenswelten des 19. Jahrhunderts. – Rheinisch-westfälische Zeitschrift für Volkskunde 2000, nr. 5, lk. 154.

⁶ S. Castles. Understanding Global Migration. A Social Transformation Perspective. – Journal of Ethnic and Migration Studies 2010, Vol. 36, nr. 10, lk. 1566–1565.

⁷ Vt. E. Morawska. International Migration. Its Various Mechanisms and Different Theories That Try to Explain It. Willi Brandt Series of Working Papers in International Migration and Ethnic Relations, nr. 1. Malmö, 2007, lk. 5.

Cycle (RRC) nime kandev mudel väidab, et edukas kohanemine on assimileerumise eelduseks ja et viimase suunas liigub igasugune gruppide kooseksisteerimine. Assimileerumist nähakse selles mudelis positiivse protsessina kultuuriliste ja sotsiaalsete erinevuste kadumisel (nn. *melting pot*). Parki (või üldisemalt Chicago koolkonna) klassikaline skeem, mille kohaselt migrantide esimene põlvkond konkureerib siirdemaa enamusgrupiga, teine põlvkond kohaneb ning kolmas assimileerub, on ühel või teisel kujul mõjukas olnud ka viimastel kümnenditel.¹¹ Samas on Chicago koolkonna uurijatele olnud iseloomulik, et migratsiooni põhjustest ega siirdemaa kontekstist nad ülemäära ei huvitunud, valdav kirjandus migratsioonist keskendus integratsioonile. Vaid vähesed uurimused keskendusid nii päritolu- kui siirdemaa kontekstile korraga.¹²

Alates Chicago koolkonna sotsiaalteadlastest 20. sajandi esimesel poolel on kohanemisprotsesside lõpptulemusena nähtud assimileerumist, seda, et järk-järgult minetavad immigrandid oma keele, harjumused ja algsed käitumismustrid, et kohaneda uue ühiskonnaga ja anda endale võimalused sotsiaalseks ja majanduslikuks tõusuks. Jan ja Leo Lucasen defineerivad assimilatsiooni kui seisundit, milles migrandid või nende järglased ei pea end primaarselt erinevaks residentsimaa põliselanikkonnast (*native-born population*) ja põliselanikkond ka ei taju neid endist erinevatena.¹³ Ameerika rände- ja kohanemisdiskussus toetus pikka aega ettekujutusele Ameerika tuumkultuurist (vrd. mõisted *core group*

(August B. Hollingshead), *core society*, *core culture* (Joshua Fishman). Eeldati, et Ameerika ühiskond, kuigi pluralistlik, toetub tuumkultuurile, milleks on valge anglosaksi protestantlik kultuur (*White Anglo-Saxon Protestant* e. WASP). Teiste etniliste gruppide „ülesanne“ ja loomulik areng on siis kohanemine selle domineeriva kultuuri ja ühiskonnaga.¹⁴

Sellest eeldusest lähtus ka Milton Gordoni teos 1964. aastast, milles ta eristas erinevaid assimileerumise tasandeid (kultuuriline assimilatsioon (ehk akulturatsioon), struktuuriline ja identifitseeriv assimilatsioon).¹⁵ Vaatamata spetsiifilisemale käsitlusele eeldas ka Gordoni mudel immigrantide gruppide teleoloogilist liikumist enamusühiskonnaga identifitseeriva assimileerumise (*identificational assimilation*) suunas – see tähendas immigrantide jõudmist staadiumisse, kus nad samastuvad täielikult asukohamaa ühiskonnaga, neil puuduvad enamusgrupi ja selle nende suhtes eelarvamused ja diskrimineerimine, samuti väärtus- ja võimukonfliktid.¹⁶

Assimileerumises nähti pikka aega individualiseerumise ilmingut, mis väljendub lahtiütlemises vanadest sidemetest etniliste kogukondadega, sh. nende väärtustest ja traditsioonidest. Etnilisest kogukonnast võõrandumine seostub „moderniseerumise“ mõistega. „Modernse ajastu“ alguse üheks tähiseks oli peamiselt maaelanikkonna massiline ränne Euroopast Uude Maailma. Vana koduküla asemele astub Ameerika (või ka Euroopa, Austraalia vm.) suurlinn, vanade väärtuste asemele uued. Tollased uurijad väitsid üsna üksmeelselt,

¹¹ Z. Fejös. Migration and Culture Contact. Threat or Creolization? – Interacting Communities. Studies on Some Aspects of Migration and Urban Ethnology. Budapest, 1993, lk. 45; A. M. Padilla, W. Perez. Acculturation, Social Identity, and Social Cognition. A New Perspective. – Hispanic Journal of Behavioral Sciences 2003, Vol. 25, nr. 1, lk. 34.

¹² D. Hoerder. Transnational – transregional – translocal: transcultural – Handbook of reserach methods in migration Ed. by C. Vargas-Silva. Cheltenham (UK)/Northampton (USA), 2012, lk. 71; S. Hess. Transnationalismus und die Demystifizierung des Lokalen. – Ethnizität und Migration. Einführung in Wissenschaft und Arbeitsfelder. Hrsg von B. Schmidt-Lauber. Berlin, 2007, lk. 183.

¹³ J. Lucassen, L. Lucassen. Migration, Migration History, History. Old Paradigms and New Perspectives. – Migration, Migration History, History. Ed. by J. Lucassen, L. Lucassen. Bern, Berlin, Frankfurt am Main, New York, Paris, Wien, 1997, lk. 23.

¹⁴ P. Han. Soziologie der Migration. Erklärungsmodelle, Fakten, politische Konsequenzen, Perspektiven. Stuttgart, 2010, lk. 48.

¹⁵ M. M. Gordon. Assimilation in American Life. The Role of Race, Religion and National Origins. New York, 1964, lk. 81.

¹⁶ Samas, lk. 70–74.

et immigrandid leiavad end uuel kodumaal asuvat madalaimal majanduslikul ja sotsiaalse hierarhia tasandil. Akulturatsioonist nähti seega sotsiaalse tõusu tingimust ja esimest sammu „Ameerika unistuse“ teostamiseks. 1960. aastate keskpaigaks oli immigrantide täieliku assimileerumise teooria migratsioonilase diskursuse üks olulisemaid väiteid.¹⁷ Kui kirjeldav-klassifitseerivad tsüklimudelid (Chicago koolkond) lähtusid lineaarsest immigrantide järk-järgulisest assimileerumisest vastuvõtvasse ühiskonda, siis 1960. aastate teooriad (Gordon, aga ka Shmuel Eisenstadt) olid küll sisukamad varasematest – näiteks toodi välja reaalsuses sageli ette tulevad takistused integratsioonile. Aga ka neis oli kesksel kohal lõpptulemus, milleks oli assimileerumine.

Tänapäeva migratsiooniuurimises ollakse ühesuunaliste assimilatsioonimudelite suhtes küll pigem kriitilised, muu hulgas soodustab seda ka näiteks islamifundamentalismi levik Lääne tööstusriikides. Põlvkondlikke integratsiooni- ja assimilatsioonimudeleid on täiendatud, aga ühtlasi mööndud, et kolmas immigrantide põlvkond võib assimileerumise asemel hoopis oma identiteedi taasavastada: selle, mida immigrandi poeg tahab unustada, tuletab pojapoeg jälle meelde.¹⁸

Uute, kuid – nagu tänapäeval ilmneb – taas põhjendamatult optimistlike arenguteni migratsiooniuringutes jõuti 1970. aastatel, kui teaduslikku ja poliitilisse retoorikasse ilmus multikulturalismi mõiste. Tagantjärele on räägitud koguni multikultuursest pöördest (*multicultural turn*) – see paradigmatavahetus kultuuriliselt pluralistliku ühiskonna poole muutis senist ettekujutust homogeensest ühiskonnast. Assimilatsiooni kuulutatav ideoloogia ja poliitika asendusid kultuuriliste erinevuste omaga. Kuni 1950. aastateni oli traditsiooniliste sisserännumaade, nagu USA, Austraalia ja Kanada, immigratsioonipoliitika suunatud

peamiselt immigrantide assimileerimisele. Seetõttu eelistati Lääne-Euroopa taustaga immigrante, soovitatavalt protestante – selleks, et kultuuriline ja religioosne dominants vastuvõtvas ühiskonnades jääks püsima.¹⁹

1980. aastatel said multikulturalismi ideed riiklike arendusprogrammide teemaks Kanaadas, USA-s, Suurbritannias, Saksamaal jm. Uus oli seejuures see, et immigrantides ei nähtud enam ajutist nähtust, mis peagi assimileeritakse enamuse poolt, vaid kaaskodanikke. Samas oli varjatud eesmärgiks endiselt immigrantide ülalt alla integreerimine. Peagi jäi aga multikulturalismi pööre jalgu postmodernistlikule relativismi pöördele: relativistlike ja konstruktivistlike identiteedikontseptsioonide vaimus heideti multikulturalistlikule lähenemisele ette, et see lähtub etnilisuse essentsiaalsest kontseptsioonist. Postmodernsetes konstruktivistlikes uurimustes käsitletakse migrantide kultuuri ja etnilisust aga dünaamiliste, kontekstist sõltuvatena. Ühedimensiooniliste assimilatsioonimudelite asemel räägitakse multidimensioonilistest liikumistest päritolumaa ja asukohamaa vahel.²⁰

Uute mudelite juurutamise taustaks on muutused ühiskonnas, sh. rändekäitumises. Kui traditsiooniliselt on rännatud madalama majandusliku tasemega riikidest kõrgemalt arenenud majandusega riikidesse, siis tänapäeval pole niisugused ränded kusagile kadunud, kuid lisanduvad globaliseeruva majanduse mõjud. Suurlinnadest on saanud majanduslike võrgustike sõlmpunktid, neist koordineeritakse ja reprodutseeritakse globaalset majandust. Organisatsioonide võrgustumisega käib kaasas inimtööjõu piiriülene mobiilsus. Globaalsete tööjõuturgude vajadused panevad liikuma järjest suuremad hulgad töömigrante, sh. nii lihttöölisi kui ka kõrgelt kvalifitseeritud töövõtjaid. Lisaks tavapärastele töö-, sh. pendel- või ringlusrännetele, mis samuti võtavad

¹⁷ S. Janssen. Vom Zarenreich in den amerikanischen Westen. Deutsche in Russland und Russlanddeutsche in den USA (1871–1928). Die politische, sozio-ökonomische und kulturelle Adaptation einer ethnischen Gruppe im Kontext zweier Staaten. Münster, 1997, lk. 14–15.

¹⁸ H. Esser. Ist das Konzept der Integration gescheitert? – Menschen auf der Flucht. Hrsg. von F.-J. Hutter, A. Mihr, C. Tessmer. Opladen, 1999, lk. 207–208.

¹⁹ P. Han. Soziologie der Migration, lk. 296.

²⁰ T. Darieva. Migrationsforschung in der Ethnologie. – Ethnizität und Migration. Einführung in Wissenschaft und Arbeitsfelder. Hrsg. von B. Schmidt-Lauber. Berlin, 2007, lk. 78, 79.

ettevõtluse järjest suuremas rahvusvahelistumises uusi vorme, saab rääkida tudengirännetest, mida toetavad erinevad programmid. Tuntuim neist Erasmus-programm, mille raames veedavad miljonid tudengid (tavaliselt) pool aastat teisel maal õppides. Aga järjest tavalisemaks muutub ka vanurite ränne: ühelt poolt näiteks need, kes on võõrtöölisena veetnud Lääne-Euroopas suurema osa oma töökarjäärist ja rändavad nüüd vanaduses kodumaale tagasi, teiselt poolt Lääne- ja Põhja-Euroopa pensionärid, kes soetavad elamise soodsama kliimaga piirkonda, tavaliselt Lõuna-Euroopasse. Osalt saab viimase trendi puhul rääkida vanurite sesoonses rändest.

Erinevalt klassikalistest, valdavalt ühesuunalistest rännetest on kaasaja ränded üha rohkem pigem pendel- või ringlusränded. Inimesed rändavad päeva-, kuu-, hooaja või aastarütmi järgi päritolu- ja siirdemaa vahel ning rajavad oma sotsiaalseid ja kultuurilisi võrgustikke üle erinevate riikide piiride. Tänapäevased migratsiooniprotsessid ei kattu päriselt varasemate klassikaliste rändeliikumistega, kus mindi ja jääd. Eesti pendelrändajad Soomes pole mingi meie eripära. Samamoodi käiakse tööl Poolast või Tšehhist Saksamaale, USA-s on massiliselt Mehhiko pendelrändajaid, Türgi majanduse kasvades rändavad koju tagasi või loovad piiriüleseid majanduslikke võrgustikke omal ajal Saksamaale siirdunud türklased ja nende järglased. Klassikaliste rännete, minekute ja jäämiste kõrvale astuvad jõuliselt pidevad minekud ja tulekud. Kui siia lisada ka kommunikatsioonivahendite areng, mis võimaldavad kus tahes maailma paigas olla kontaktis kus tahes asuva kultuuriväljaga, siis löövad kõikuma ka traditsioonilised arusaamad paigaseostest. Tänapäevaseid arenguid migratsiooni uurimises on oluliselt mõjutanud just ettekujutuste teisenemine ruumisuhetes.

Territoriaalsus versus deterritorialisatsioon

Traditsiooniline vaade kultuurile on olnud seotud fikseeritud ruumisuhetega. Sotsiaalsed suhted seostuvad selles perspektiivis paikadega, kogukonda mõistetakse territoriaalsena (näiteks külakogukond).²¹ Viimastel aastakümnetel on üha rohkem räägitud aga sellest, et globaliseeruv maailmas ei ole gruppi kuulumine enam tingimata ruumiliselt fikseeritud. Toetudes Benedict Andersoni kujutletud kogukonna (*imagined community*) teesile²² visandas antropoloog Arjun Appadurai perspektiivi, et käsitada globaalseid kultuurilisi protsesse *deterritorialiseeruv* maailmas. Ta räägib globaalsetest maastikest (*global scape*), luues sellega uue postrahvusliku topograafia viie dimensiooni või maastikuga: *ethnoscapes*, *mediascapes*, *technoscapes*, *financescapes*, *ideoscapes*. Nende raames eksisteerib kujutletud maailm (*imagined world*), milles toimib kujutletud kogukond (*imagined community*).²³

Postmodernistlikus võtmes kirjutab sotsioloog Anthony Giddens sotsiaalsete sidemete lahutamisest nende traditsioonilistest lokaalsetest kontekstidest ja nende restruktureerumisest hajusates aja- ja ruumisuhetes.²⁴ Postmodernismi ruumisuhetele keskenduvad ka Akhil Gupta ja James Ferguson, kirjutades tuttavlike seoste kadumisest kategooriate vahel nagu „siin“ ja „seal“, keskus ja perifeeria, koloonia ja metropol. Benedict Andersoni kujutletud kogukonna mõiste (*imagined community*) seovad nad kujutletud paiga (*imagined place*) mõistega, kirjutades sellest, kuidas side kodumaaga võib olla väga erinevalt konstrueeritud.²⁵ Postmodernse inimese „normaalne“ tegevuspaik on nende meelest hübriidne deterritorialisatsiooni tsoon, mis loob hübriidse isiku hübriidse identiteedi.²⁶ Ka Gupta ja Fergusoni meelest kaotab kultuur just massimeedia ja uute kommunikatsiooni-

²¹ Vt. nt. A. Jürgenson. Siberi eestlaste territoriaalsus ja identiteet. Tallinn, 2002, lk. 31; J. Frykman, O. Löfgren. Kultuurne inimene. Keskklassi eluolu ajalooline areng. Tallinn, 2015, lk. 115.

²² B. Anderson. Imagined communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism. London, 1991.

²³ A. Appadurai. Modernity at Large. Cultural Dimensions of Globalization. Minneapolis, London, lk. 33–38.

²⁴ A. Giddens. Konsequenzen der Moderne. Frankfurt am Main, 1996, lk. 33.

²⁵ A. Gupta, J. Ferguson. Beyond „Culture“. Space, Identity, and the Politics of Difference. – Cultural Anthropology 1992, Vol. 7, nr. 1, lk. 11.

²⁶ Samas, lk. 18.

vahendite mõjul ruumilist lokaalset mõõdet.

Oma lõputus relativeerimistungis seab postmodernism kahtluse alla traditsioonilised ettekujutused ruumi- ja ajasuhetest, seal edasi nähakse tarvidust uuesti üle vaadata traditsioonilised arusaamad kultuuri mõistest. Ettekujutus kultuurist kui „puhtast“, endasse suletud traditsioonide ja identiteetide väljast tundub osadele autoritest ebapiisav, holistlik kultuuri mõiste üha kahtlasem. Homi Bhabha²⁷ viskab õhku idee kolmandast ruumist (*third space*), vaheruimilisusest (*interstitiality*), hübriidsusest. Bhabha arendab hübriidsuse mõistet küll eelkõige koloniaalse rassismi kontekstis,²⁸ kuid hübriidsuse mõistet on edaspidi rakendatud ka muudes seostes.²⁹ Igal juhul andis Bhabha oma hübriidsuse ja vaheruimide ideega impulsi kultuuri ja kultuuride võrdluse uutele perspektiividele: kultuur saab kuju alles kultuurilistes kontaktides, kontaktsoonides, kultuuriliste erinevuste tõlkimise „kolmandas ruumis“.

Väljakutsed kultuuri mõistele toovad kaasa väljakutseid kõigele, mis on kultuuriga seotud. Nii ka näiteks diasporaa mõistele, mis on pikka aega olnud seotud ideega fikseeritud päritolukultuurist ja identiteedist, kuuluvusest, ühise päritolu ja kodumaa müüdist. Traditsiooniliselt on diasporaauringutes lähtunud paradigmat, mis eeldab kultuurilist lõhet vana ja uue kodumaa keskkondade vahel, vajadust hoida lahus päritolu- ja sihtmaa kultuure. Eelpool esitatud postmodernsed ideed on diasporaa mõistesse lisanud palju uut. Kõrvale on heidetud kollektiivse identiteedi homogeensus, pigem on selle asemel hakatud rääkima kosmopoliitset elust, mis vastandub rahvusriigile, kuuluvusest võrgustikesse: kui varem vastandati uut ja vana kodumaad üksteisele, siis nüüd räägitakse sellest, kuidas vana ja uus kodumaa moodustavad ühtse hübriidse terviku, andes kuuluvustena hübriidsed identiteetid. Leitakse, et globaalsus kaalub üles lokaalsuse, et võrgustikud asendavad sujuvalt paiku.³⁰

Seesugused arengud on migratsiooni- ja diasporaauurimisse jõuliselt sisse surumas veelgi uusi mõisteid ja kontseptsioone. Näiteks *transnatsionaalsus* ja *transmigratsioon* – kõige üldisemalt mõistetakse selle all eluviise ja interaktsioone üle riigipiiride. Artikli sissejuhatuses mainitud moodsatest nomaadidest erineb transmigrant aga eelkõige selle poolest, et ta ei loobu kodustest sidemetest, ta ei põleta sildu, vaid elab mitmes paigas ja ühiskonnas korraga, s. t. transnatsionaalselt. Juurtetuse asemel saab seega rääkida juurdumisest korraga mitmes paigas.

Transnatsionaalsus migratsiooni uurimises

Migratsiooni uurimises kasutas transnatsionaalsuse mõistet USA õpetlane Randolph Bourne küll juba 1916. aastal, kuid seda traditsioonilises Ameerika sulatustiigli tähenduses: „Ameerika puhul saab rääkida mitte enam rahvusest, vaid transnatsionaalsusest, toimub ristlõimumine teiste maade eri mõõtu ja värvi lõngadega.“ Bourne sisendas mõtet, et paanikat migrantide kultuuriliste mõjude suhtes tunda pole tarvis.³¹ 1920. aastate algul ilmus mõiste *transnatsionaalne* korraks käibesse, et iseloomustada Esimese maailmasõja järgset majandust Euroopas, uuesti ilmus mõiste välja 1960.–1970. aastatel, kui rahvusvahelised kompaniid hakkasid maailma majanduses mängima üha domineerivamat rolli ja mõjutama majanduse ning poliitika omavahelisi suhteid.³² Rahvusvahelise tööjaotuse restruktureerumine, finantsvahenduse uued süsteemid jne. tõid kaasa migratsiooni uusi vorme, mis äratasid migratsiooniurijate tähelepanu. Jõuti seisukohani, et migrantide eluilmad võivad kestvalt ulatuda üle riigipiiride ja et migrantide elu kulgeb vähemalt kahe riigi horisondil. Antropoloogilises võtmes hakkas transnatsionaalsust uurima naisuurijate trio

²⁷ H. Bhabha. *The Location of Culture*. London, New York, 1994, lk. 4.

²⁸ Eesti lugejale juhatab teed Homi Bhabha juurde Epp Annus: Homi Bhabha ja eesti lugeja. – *Vikerkaar* 2003, nr. 4–5, lk. 135–141.

²⁹ Nt. I.-M. Greverus. *Über die Poesie und die Prosa der Räume*. Berlin, 2009, lk. 372.

³⁰ Samas, lk. 59.

³¹ *Cit.* D. Hoerder. *Transnational – transregional – translocal: transcultural*, lk. 71.

³² T. Faist, M. Fauser, E. Reisenauer. *Transnational Migration*. Cambridge, 2013, lk. 10.

eesotsas Nina Glick Schilleriga. Nende sõnul saab immigrante käsitada transmigrantidena, kui nad arendavad välja erisuguseid – perekondlikke, majanduslikke, sotsiaalseid, organisatsioonilisi, religioosseid ja poliitilisi – sidemeid, mille kaudu nad on seotud nii päritolu- kui ka residentsimaa või -maadega.³³ Transnatsionaalne perspektiiv migratsiooni uurimises rõhutab ühtlasi, et ränne ei tarvitse olla ühekordne akt, vaid võib sisaldada korduvaid ümberpaiknemisi ja püsivaid piiriüleseid suhteid migrantide ja nende vahel, kes neist maha jäävad.³⁴

Kirjanduses kohtub transnatsionaalsuse tähistamiseks ka paralleelnimetusi *bi-focality* ja *double engagement* – kahepaaksus või kahteline kuulus väljendub mitmekesisest kultuurilistes, majanduslikes, poliitilistes ja sotsiaalsetes praktikates. Praktikana on transnatsionaalsust interpreteeritud kohati ka kui migrantide vabanemist rahvusriigi kütkeist või marginaalselt identiteedist. N. Glick Schiller jt. mõistisid transnatsionaliseerumise all küll pigem inimeste loovat reaktsiooni riikide tõkestavale migratsioonipoliitikale, sealt edasi ka rassismile, mis oli täheldatav 1980. aastate USA-s ja mujal. Need arengud nõudsid migrantidelt nii päritolu- kui ka sihtmaadel uusi ellujäämisstrateegiaid sotsiaalses, kultuurilises ja majanduslikus vallas. Inimesed töötavad võõrsil ja tänu sellele saavad nende pereliikmed nende töötulu maksimaalselt ära kasutada ja jääda ellu majandusliku ebavõrdsuse tingimustes. Globaliseerumisdiskursuse raames on väidetud, et „trans-“ lahustab piiride lahutava kvaliteedi ja et inimesed võivad transnatsionaalsetes oludes tõlkida ja koondada kokku tükikesi erinevatest kultuuridest.³⁵ Selline entusiastlik vaade vih-

jab eelkõige transmigrandi vabadustele ja võimalustele, mida pakub globaliseeruv maailm. Kuid see ei tähenda alati niivõrd võimalust kui kohati just sunnitud ellujäämisstrateegiat. Hübridiseerumis- ja deterritorialiseerumisparadigma sisendavad vabadust ja optimismi, deterritorialiseerumise võtmes on ilmunud rida migratsiooni- ja diasporaaauuringuid,³⁶ kuid on piisavalt põhjust ka selleks, et näha transnatsionaalsete praktikate taga pigem sunnitud käitumisstrateegiaid. USA majandus-teadlane ja linnaurija Mike Davis defineerib transmigratsiooni kui „uut viisi sotsiaalses reproduktioonis globaalsete restruktureerumiste tingimustes, mis sunnivad kogukondi kombineerima vara ja sotsiaalseid ressursse eri rahvuslike paikade vahel“.³⁷ Sabine Hess, kes on uurinud naiste transmigratsiooni, tuleb järeldustele, et transnatsionaalsus on paljudel juhtudel tingitud riikide migratsioonipoliitikast tulenevatest takistustest ja mitte vabadusest, mida justkui pakuks globaliseeruv maailm.³⁸

Transnatsionaalsus – uus või vana nähtus?

Iga uue defineeritava uurimisperspektiivi puhul tuleb kriitiliselt küsida, kas ta lisab varasemale midagi uut. Siin saab rääkida peamiselt kahest diskussiooniteljest. Esiteks – kas transnatsionaalsus on ajalooliselt uus nähtus ja vastab mingile konkreetsele ühiskondlikule situatsioonile? Teiseks – kas teaduslik positsioon peaks muutuma, sest seni on kahe silma vahele jäetud mingeid olulisi fenomene? Nina Glick Schiller ja ta kolleegid pidasid transnatsionaalsust selgelt uueks ja erinevaks, võrreldes 19. sajandi lõpu ja 20. sajandi algupoole rän-

³³ N. Glick Schiller, L. Basch, C. Szanton Blanc (ed.). *Towards a Transnational Perspective on Migration: Race, Class, Ethnicity, and Nationalism Reconsidered*. New York, 1992, lk. ix.

³⁴ T. Faist, M. Fauser, E. Reisenauer. *Transnational Migration*, 2013. lk. 1.

³⁵ D. Hoerder. *Transnational – transregional – translocal: transcultural*. 2012, lk. 69.

³⁶ Vt. J. Repič. *Shifting Homes and Identities. Being Slovenian in Argentina and Argentinean in Slovenia. – Mess and Ramses II. Mediterranean Ethnological Summer School, vol. 7*. Ed. by J. Repič, A. Bartulović, K. Sajovec Altshul. Ljubljana, 2008, lk. 173.

³⁷ M. Davis. *Magischer Urbanismus. Die Lateinamerikanisierung der US-Metropolen. – Nach Norden. Mexikanische Arbeitsmigrantinnen zwischen neoliberaler Umstrukturierung, Militarisierung der US-Grenze und amerikanischem Traum*. Hrsg. D. Azzellini, B. Kanzleiter. Berlin, 1999, lk. 221.

³⁸ S. Hess. *Transnationalismus und die Demystifizierung des Lokalen. – Ethnizität und Migration. Einführung in Wissenschaft und Arbeitsfelder*. Hrsg von B. Schmidt-Lauber. Berlin, 2017, lk. 186.

netega.³⁹ Suurem osa ka hilisemaid uurimusi seovad transnatsionaalsuse ja transmigratsiooni tänapäevaste globaliseerumistrendidega ühiskonnas. On aga ka autoreid, kes väidavad, et transnatsionaalsust esines ka varasematel kümnenditel ja isegi sajanditel, ning esitavad näiteid minevikust.⁴⁰ Leitakse, et alates rahvusriikide tekkest sisaldab iga rahvusvahelise migratsiooni vorm transnatsionaalseid ilminguid.⁴¹ On esitatud ka väited transnatsionaalsuse kohta enne rahvusriike,⁴² kuid peamiselt seovad transnatsionaalsuse apoloogeidid mõiste rahvusriigiga ja kaasajaga, on otsinud näiteid aktiivsete piiriüleste elustiilide kohta rahvusriigi kui sellise algaegadel, kuid eriti 19. ja 20. sajandil.⁴³ Näidatakse, kuidas perekonna tasandil on rajatud riigipiirideüleseid struktuure juba sajandeid. Mõnes peres hoolitses kodumaale jäänud pereliikmete majandusliku heaolu eest mõni üksik liige, vahel oli tegu rahvusvahelise ahelmigratsiooniga. Tähelepanu on pööratud võimu- ja staatuspositsioonide muutustele transmigratsiooni käigus, sest transmigrandid on kohati nihutanud tavalikke maailmapilte ja hierarhilisi ühiskondlikke struktuure. Transnatsionaalseid nähtusi on kirjeldanud ka võõrtöölise uurijad, kuigi pole termineid *transnatsionaalsus* ja *transmigratsioon* kasutanud. Pascal Goeke toob näiteid sellest, kuidas sotsialismiaegses Jugoslaavias laskisid võõrsil töötavad vanemad oma lapsi kasvada suurperes ja pidasid nendega

kontakti telefonitsi.⁴⁴ Rahaülekandeid piirkondadesse, kust migrandid on pärit, on tehtud varem ja tehakse praegu – see on viis, kuidas aidata perekonnal ellu jääda nõrga majandusega maal. Mehhiko immigrantide rahaülekannete mustreid uuriti USA-s juba 1920.–1930. aastatel, kaasajal on sedasama uuritud näiteks Bangladeshist pärit ja Vahemere idarannikul töötavate naiste puhul.⁴⁵

Nii on siis nähtusi, mida tänapäeval seostatakse moeka terminiga *transnatsionaalsus*, olnud, dokumenteeritud ja analüüsitud ka varem, kuigi mitte globaliseerumise võtmes. See asjaolu ajendab kriitiliselt küsima, kas transnatsionaalsus pole mitte hittsõna, mis haagitakse külge suurele hulgal migratsiooninähtustele – pealiskaudselt ja võib-olla mitte alati põhjendatult. See on kaasa toonud terve rea kriitilisi noote transnatsionaalsuse ja transmigratsiooni temaatikas. Näiteks selgub generatsioonidepõhisest uurimisest, et transnatsionaalsed sidemed iseloomustavad eelkõige immigrantide esimest põlvkonda,⁴⁶ teise põlvkonna transnatsionaalsuse osas ollakse pigem kahtlev. „Transnatsionaalsete“ vanemate lapsed kasvavad üles asukohamaal, osalevad eelkõige selle sotsiaalsetes struktuurides ja kultuuriväljas ega tarvitse tunda suuremat huvi päritoluma vastu.⁴⁷ Sellega seoses on leitud, et transnatsionaalsed sidemed vähenevad, kui migrantide lapsed kaotavad teadlikkuse oma sugulaste kohta emamaal.⁴⁸ Kas transnatsionaalsuse

³⁹ N. Glick Schiller jt. Towards a Transnational Perspective on Migration, 1992, lk. x.

⁴⁰ K. Bade. Migration, Migrationsforschung, Migrationspolitik. Osnabrück, 2002, lk. 61. <http://www.kjbade.de/bilder/goethe.pdf>, L. Pries. Teilhabe in der Migrationsgesellschaft. Zwischen Assimilation und Abschaffung des Integrationsbegriffs. – IMIS-Beiträge 2015, nr. 47, lk. 32; T. Brinkmann. Migration und Transnationalität. Paderborn, 2012, lk. 8.

⁴¹ P. Goeke. Transnationale Migration. Post-jugoslawische Biographien in der Weltgesellschaft. Bielefeld, 2007, lk. 17.

⁴² D. Hoerder. Transnational – transregional – translocal: transcultural. 2012, lk. 69.

⁴³ Vt. L. Lucassen. Is Transnationalism Compatible with Assimilation? Examples from Western Europe since 1850. – IMIS Beiträage 2006, nr. 29, lk. 23jj.; A. Gaşior, H. Halemba, S. Troebst. Vorwort. – Gebrochene Kontinuitäten. Transnationalität in den Erinnerungskulturen Ostmitteleuropas im 20. Jahrhundert. Hrsg von A. Gaşior, H. Halemba, S. Troebst. Köln, Weimar, Wien, 2014, lk. 9–11.

⁴⁴ P. Goeke. Transnationale Migration, 2007, lk. 17.

⁴⁵ D. Hoerder. Transnational – transregional – translocal: transcultural. 2012, lk. 77; vt. ka T. Faist, M. Fauser, E. Reisenauer. Transnational Migration, 2013, lk. 37, 48.

⁴⁶ D. Hoerder. Transnational – transregional – translocal: transcultural. 2012, lk. 69; T. Faist, M. Fauser, E. Reisenauer. Transnational Migration, 2013, lk. 102.

⁴⁷ L. Lucassen. Is Transnationalism Compatible with Assimilation? 2006, lk. 21; T. Darieva. Migrationsforschung in der Ethnologie. 2007, lk. 85.

⁴⁸ D. Hoerder. Transnational – transregional – translocal: transcultural. 2012, lk. 77.

kontseptsioon suudabki siis pakkuda midagi uut, võrreldes varasemate assimilatsioonimudelitega, mille kohaselt vähemalt immigrandite teine ja veel rohkem kolmas põlvkond on pigem vastuvõtlik assimilatsioonisurvele?

Elavalt diskuteeritakse traditsioonilise diasporaa ja transnatsionaalsuse omavahelise suhte üle. Klassikaliselt seostub diasporaa alati mitme paigaga – diasporaa ruumiks on pingeväli asukohamaa ja päritolumaal vahel. Diasporaad iseloomustatakse läbi pilgu, mis on suunatud asukohamaalt päritolumaale, ning läbi mõlgutuste-mõtiskluste sinna tagasi pöördumisest kunagi tulevikus. Sellest lähtuvalt on eristatud transnatsionaalsuse ja diasporaa mõisteid paljudes uurimustes, argumendiks on toodud ka diasporaa mõiste tugevam seos ühise rühmaidentiteediga.⁴⁹ Kui diasporaa mõiste rõhutab järjepidevust, stabiilset kollektiivset identiteeti, territoriaalsust ja piire, siis transnatsionaalsus kui globalismidiskursusest välja kasvanud mõiste pigem muutusi, avatust, individuaalseid strateegiaid, deterritorialisatsiooni. Samas on uurijaid, kelle meelest tuleks diasporaad pidada samuti transnatsionaalseks ruumiks.⁵⁰ Kui näiteks lõuna-aasialastel USA-s ei ole mitte üksnes tihedad sidemed Aasiaga, vaid ka india diasporaaga näiteks Hongkongis ja Nairobis, siis äkki ei peakski rääkima transnatsionaalsest kuuluvusest, vaid hoopis laiema territoriaalsetest seostest ja praktikatest, globaalsest diasporaavõrgustikust? Eriti näib see kriitika kehtivat käsitluste puhul, kus kaasajased globaliseerumistrendid on selgelt jäetud tagaplaanile, keskendudes klassikaliste diasporaailmingutele.⁵¹ Transnatsionaalsuse definitsiooni kohaselt säilitavad immigrandid püsivad ja aktiivsed piiriüleised sidemed vähemalt kahel maal. Kuid nagu uurimustest selgub, pole juba migrantide esimene põlvkond suuteline säilitama selliseid regulaarseid ja intensiivseid sidemeid, sh. omada kaht kodu

ja kaht elu kummaski riigis. Immigrandid, kes sellisele definitsioonile vastavad, on üldiselt seotud kahe kõrvuti asuva maaga, nagu näiteks Saksamaa ja Poola või Eesti ja Soome. Kuid isegi seesugustel puhkudel ei püsi aktiivsed definitsioonikohased kontaktid immigrantidel tavaliselt mitte üle ühe põlvkonna.⁵² Teise ja kolmanda põlvkonna identifitseerimisprotsessid kipuvad sobituma ikkagi integratsiooni- ja assimilatsioonimudelitele.

Küsimusi tekitab ka transnatsionaalsuse ja postkolonialismi ülemäärane samastamine: postkoloniaalsed ränded nõuavad seletusi, mis arvestaksid sõltuvusteoriat, tsentri ja perifeeria suhete mõtestamist ja mitte tingimata transnatsionaalset käsitlust.⁵³ Sama võiks öelda võõrsile abiellumise teema kohta, mida on uuritud ju pikka aega. Vaesematest piirkondadest, näiteks Ida-Euroopast pärit naiste abielud Lääne-Euroopa meestega, mis võimaldavad naistele väljapääsu rõhuvast majanduslikust olukorrast ja jõuda maale, mis vastab nende ettekujutusele paremast elust. Kuid alles viimasel ajal on sellistele uurimustele külge poogitud moekas transnatsionaalsuse mõiste.⁵⁴

Transnatsionaalsuse mõiste pealiskaudne kasutus on viinud üldisema kriitikani – leitakse, et transnatsionaalseid arenguid, mis tekkisid USA teaduses, ei saa päris lihtsalt Euroopasse üle kanda. On koguni avaldatud kahtlust Euroopa „transnatsionaalse ruumi“ olemasolus: argumendiks USA ja Euroopa Liidu maade erinevad immigratsioonipoliitika, samuti rahvusluse tõus mitmel pool Euroopas.⁵⁵

Kritiseeritud on ka transnatsionaalsuse kontseptsiooni n.-ö. homogeensust. Nimelt, kui lähtuda definitsioonist, et transnatsionaalne eluviis nõuab püsivaid sotsiaalseid kontakte üle riigipiiride, siis tuleks küsida, mis laadi need kontaktid õigupoolest on. Eristada tuleks siin tegelikult mitmeid tasandeid – poliitilist, majanduslikku, sotsiokultuurilist, aga tei-

⁴⁹ Vt. P. M. Siim. Üle piiride liikuvad pered: lood mobiilsusest ja paigal püsimisest. – Mäetagused 2014, nr. 56, lk. 128.

⁵⁰ D. Hoerder. Transnational – transregional – translocal: transcultural. 2012, lk. 74.

⁵¹ Nt. T. Brinkmann. Migration und Transnationalität. Paderborn, 2012.

⁵² L. Lucassen. Is Transnationalism Compatible with Assimilation? 2006, lk. 21.

⁵³ D. Hoerder. Transnational – transregional – translocal: transcultural. 2012, lk. 75.

⁵⁴ Nt. C. Leutloff-Grandit. Transnationale Ehen durch die Linse von Gender und Familie. Heiratsmigration aus Kosovos Süden in Länder der EU. – IMIS-Beiträge 2015, nr. 47, lk. 161 jj.

⁵⁵ S. Hess. Transnationalismus und die Demystifizierung des Lokalen. 2007, lk. 188.

salt ka erinevaid analüüsiühikuid – migrantid, riigid, organisatsioonid.⁵⁶ On leitud, et kuigi suurem osa uurimusi transnatsionaalsusest toob välja transnatsionaalsed praktikad erinevates kontekstides, jääb enamasti lahtiseks selliste praktikate ulatus ja intensiivsus. Mitte kõikide migrantide elus ei esine transnatsionaalseid praktikaid ja kui neid ka esineb, siis väga erinevas ulatuses, kohati ka väga juhuslikult. See asjaolu on tõstatanud vajaduse täpsustada transnatsionaalsuse analüütilist kontseptsiooni, et võimaldada adekvaatsemalt kirjeldada migrantide piiriüleseid praktikaid.⁵⁷

Transnatsionaalne *versus* translokaalne

Suur osa kriitikast transnatsionaalsuse aadressil lähtub erinevate lokaalsusetasandite olemasolust. Tõstatatud on transnatsionaalsete ruumide ulatuse probleem ja küsitud, kuivõrd on õigupoolest põhjendatud rahvusliku või riikliku komponendi rõhutamine nähtuses, mida nimetame transnatsionaalsuseks. Kas transnatsionaalne on alati *trans-national*? Immigrantid hoiavad sidemeid eelkõige oma lokaalsete kogukondadega ja mitte tingimata riigiga. Rahvuslik konsolideerumine võib toimuda alles sihtmaale jõudmise järel. Nii on toimunud Põhja-Ameerikas „itaallastega“, Fujist pärit immigrantide eneseidentifikatsioon baseerub päritoluregioonil ja „hiinlasteks“ on nad end pidama hakanud alles Ameerikas. Lõuna-Aasias võivad regionaalsed ja etnokultuurilised erinevused ja keelevarian did välistada üldise „indialase“ mõiste, võõrsile välja rännates näevad aga kohalikud elanikud (ja sageli pahatihti ka teadlased) neid „indialastena“. Niisiis sildistamine siirdemaa ühiskonna poolt – selle liikmed ei pruugi olla

võimelised eristama paljusid erinevaid võõraid lokaalseid kultuurilisi identiteete. Üldistamise ja lihtsustamise tulemuseks võib olla „hiinlased“, „poolakad“, „sakslased“ või „salvadorlased“, kellena migrantid end ei taju.⁵⁸

Sellel, et võõrsil võib aset leida lokaalsete identiteetide konsolideerumine rahvuslikuks identiteediks, saab siirdemaa ühiskonnast lähtuva sildistamise kõrval olla küll ka muid põhjusi. 19. sajandi rännete puhul tasub silmas pidada, et rahvuslik ärkamine ja väljaränd toimusid paljudes maades samaaegselt – väljarändaja ei tarvitsenud end identifitseerida rahvusega sel lihtsal põhjusel, et rahvusteadvus polnud veel päritolumaal massidesse jõudnud. Kuivõrd võõrsile jõudes säilitati aga side päritolumaal kultuuriväljaga massimeedia kaudu (kirjandus, ajakirjandus), mis sel perioodil juurutas aktiivselt rahvusteadvust, aitas see kaasa rahvusteadvuse kujunemisele ka diasporaas.⁵⁹

Lokaalset tasandit tasub aga rännete puhul igal juhul rõhutada. 20. sajandi algul ei läinud üle 90% kõigist eurooplastest suurde „Ameerikasse“, vaid omakandiinimeste juurde, kes olid seal juba ees.⁶⁰ Eestlaste väljaränd Sibe risse või Kaukaasiasse toimus sarnase mustri järgi – ahelmigratsioonil on tugev lokaalne aspekt.⁶¹ Translokaalset tasandit on dokumenteeritud ka kaasajal näiteks Filipiinidelt pärit naiste rändemustrites,⁶² samuti Suurbritannias elavate Kariibi mere basseinist ja Lõuna-Aasiast saabunud immigrantide puhul.⁶³

Susanne Wessendorf, kes oma uurimuses teise põlvkonna itaalia immigrantidest Šveitsis kasutab küll transnatsionaalsuse mõistet, täpsustab, et tegelikult on tema uuritavad suhted pigem translokaalsed: ränded leiavad aset oma Itaalias asuva koduküla ja Šveitsis asuva elupaiga-linna või asula vahel. Nende suh-

⁵⁶ L. Lukassen. *Is Transnationalism Compatible with Assimilation?* 2006, lk. 19.

⁵⁷ T. Faist, M. Fauser, E. Reisenauer. *Transnational Migration*. 2013, lk. 44–45.

⁵⁸ D. Hoerder. *Transnational – transregional – translocal: transcultural*. 2012, lk. 73–74, 78..

⁵⁹ Sarnase arengumustri kohta eestlastel vt. A. Jürgenson. *Etniline ja rahvuslik. Etnokultuurilistest protsessidest eesti idadiasporaas*. – *Acta Historica Tallinnensia* 2015, nr. 21, lk. 33jj.

⁶⁰ D. Hoerder. *Transnational – transregional – translocal: transcultural*. 2012, lk. 76.

⁶¹ M. Mikkor. *Millal ja mismoodi said eestlastest Kaukaasias Kaukaasia eestlased*. – *Eestlane ja tema maa*. Koost. A. Jürgenson. Tallinn, 2000, lk. 66; A. Jürgenson. *Siberiga seotud. Eestlased teisel pool Uuraleid*. Tallinn, 2006, lk. 99.

⁶² D. Hoerder. *Transnational – transregional – translocal: transcultural*. 2012, lk. 76.

⁶³ T. H. Eriksen. *Ethnicity and Nationalism*. London, 2002, lk. 154.

ted kodumaaga põhinevad nostalgial koduküla järele ja mitte niivõrd kodumaa Itaalia järele.⁶⁴ Siberi eestlased, kes on viimastel aastakümnetel rännanud esivanemate maale Eestisse, säilitavad tihedad sidemed eelkõige koduküla Siberis ja mitte Venemaaga.⁶⁵

Tegelikult leiavad rände kõik faasid aset valdavalt lokaalsel tasandil. Väljarändu planeerides otsitakse „ametlike“ allikate asemel infot uue maa kohta pigem varem läinutelt – sugulastelt ja endistelt naabritelt. See selgub emigrantide kirjavahetustest.⁶⁶ Tänapäeval on paberkirja asemel Skype'i kõne või e-kiri. Seegi näitab rände lokaalset ja kogukondlikku tasandit.

Lokaalsus seostub mobiilsusega laiemalt – sellest asjaolust lähtuvalt heidetakse transnatsionaalsele uurimisele ette mobiilsuse ületähtsustamist.⁶⁷ I.-M. Greverus seab vastakuti mobiilsuse ja territoriaalsuse ning leiab, et postmodernse inimese mobiilsust on üle tähtsustatud – inimesele on tegelikult omane territoriaalsus: omandi- ja kaitsekäitumine, mida motiveerivad inimlikud vajadused (materიაalse ja sotsiaalse) kindluse, aktiveedi ja identifitseerimise järele. Territoriaalne inimene võib olla mobiilne, kuid alati püüdleb ta „oma“ territooriumi omamise poole, mis võib ulatuda isiklikust kodust majanduslike impeeriumideni. Mobiilsus pole seega võrdne territoriaalsuse kaotamise, deterritorialiseerimisega.⁶⁸ Globaliseerumise ja deterritorialiseerimise võtmes kirjeldatakse transnatsionaalset ruumi kui dünaamilist transnatsionaalsete suhete, piiriüleste lokaliteetide võrgustikku, mis on suhteliselt sõltumatu erinevatest rahvuslikest või lokaal-

setest kontekstidest. Samas on teada, et individuaalsed ja sotsiaalsed identiteedid, eneseteadvustus ja kuuluvuse mõiste on sageli väga oluliselt seotud paiga, sh. kõrge sümboliväärtusega paigaga. Seetõttu leiab osa autoreid õigusega, et migrante ei saa vaadelda lihtsalt deterritorialiseerimise võtmes, ilma et käsitleksime nende kogetavaid ja kujutletavaid paigaseoseid.⁶⁹

Vastuolu globaliseerumisteemaliste (multilokaalse paiknemise tähenduses) ja lokaalsust rõhutavate seisukohtade vahel on kohati suunamas teadlasi nende kahe vaateviisi sünteesimiseni. Transnatsionaalses migratsiooni uurimises on täheldatav tendents jääda küll globaliseerumisparadigma juurde (sest sellest on vastav traditsiooni ju alguse saanudki), kuid käsitleda eelkõige regionaalset või lokaalset tasandit. Uurimisküsimused muutuvad „väiksemaks“, fookusse võetakse migrantide argielu lokaalne tasand – nii on rahvusriik uurimustes vajumas tagaplaanile⁷⁰ ja üha rohkem nihkub *transnatsionaalsuse* asemele *translokaalsus*.

Eestikeelses teaduskirjanduses on *transnatsionaalse* paralleelmõistena kasutusel *hargmaisus*, mis eelnevaid arutlusi silmas pidades, aga ka selle tõttu, et ingliskeelne *nation* ja eestikeelne *rahvus* pole päriselt kattuvad, on õigupoolest vägagi sobilik. Kuuluvused üle riigipiiride ei katkesta inimeste territoriaalseid sidemeid, vaid annavad ühe asemel kaks või mitu territoriaalset kuuluvust. Mitmes hiljuti kaitstud magistritöös toonitatakse transnatsionaalsuse/hargmaisuse puhul ning otsitakse vastavaid näiteid selle kohta, kuidas transmigrant säilitab suhtlemise nii lähte- kui ka sihtkohamaaga.⁷¹ Mõiste *hargmaine* eeliseid

⁶⁴ S. Wessendorf. Second-Generation Transnationalism and Roots Migration. Burlington, 2013, lk. 13.

⁶⁵ A. Jürgenson, L. Niglas. Juurte juurde ja tagasi. Siberist remigreerunud eestlaste kodupaigakülastused kui näide sekulaarsest palverännust. – Mäetagused 2013, nr. 54, lk. 27 jj.

⁶⁶ D. Hoerder. Transnational – transregional – translocal: transcultural. 2012, lk. 76.

⁶⁷ T. Darieva. Migrationsforschung in der Ethnologie. 2007, lk. 85.

⁶⁸ I.-M. Greverus. Über die Poesie und die Prosa der Räume. 2009, lk. 58–59.

⁶⁹ J. Repič. Shifting Homes and Identities. 2008, lk. 173.

⁷⁰ P. Goeke. Transnationale Migration, 2007, lk. 18.

⁷¹ K. Telve. Kvalitatiivne lähenemine pendeltööle Soomes töötavate eesti meeste näitel. Magistritöö. Tartu, 2015, lk. 36. [http://dspace.ut.ee/bitstream/handle/10062/46051/Kvalitatiivne%201%C3%A4henemine%20pendelt%C3%B6le%20Soomes%20t%C3%B6t%C3%B6t%C3%B6t%C3%B6t%C3%B6t%20Eesti%20meeste%20n%C3%A4itel_Magistrit%C3%B6t%C3%B6t_Telve.pdf?sequence=1&isAllowed=y](http://dspace.ut.ee/bitstream/handle/10062/46051/Kvalitatiivne%201%C3%A4henemine%20pendelt%C3%B6le%20Soomes%20t%C3%B6t%C3%B6t%C3%B6t%C3%B6t%C3%B6t%C3%B6t%20Eesti%20meeste%20n%C3%A4itel_Magistrit%C3%B6t%C3%B6t_Telve.pdf?sequence=1&isAllowed=y); A. Aaresild. Suhtlemine läbi raudse eesriide. 1944. aasta pagulaste kontaktid kodumaaga Ameerika ja Kanada eestlaste näitel. Magistritöö. Tartu, 2015, lk. 22. http://dspace.ut.ee/bitstream/handle/10062/46807/Aaresild_Ann.pdf?sequence=1&isAllowed=y

nähakse selles, et see viitab migrandi laienuvad geograafilisele sfäärile, selles sfääris liikuvate inimeste ruumikogemuse tervikkusele ning kohaga seotusele.⁷² Rõhutatakse, et hargmaisused protsessid paiknevad kindlas lokaalses kontekstis⁷³ – lisaks suupärasusele ja emakeelusele näib reaalse paiga rõhutamine andvat eestikeelses tarvituses *hargmaisusele* eelise *transnatsionaalse* ees. Samas pole nimetatud uurimustes *hargmaisus transnatsionaalset* päriselt välja tõrjunud, mõisted on kasutuses paralleelselt või kontekstist sõltuvalt kord üks, kord teine. Järjekindlamalt on eestikeelset *hargmaist* kasutanud Leif Kalev ja Mariliis Jakobson.⁷⁴

Lõpetuseks: globaliseerumine ja paigasidemed

Esitatud ülevaade 20. ja 21. sajandi olulisematest arengutest rände ja integratsiooni uurimises toob välja peamiste märksõnadena assimilatsiooni ja transnatsionaalsuse. Kui ühesuunaline assimileerumisprotsess peaks viima kultuuriliste eripärade kadumise ja sulandumiseni vastuvõtvasse ühiskonda, siis transnatsionaalsed sidemed peaksid looma omalaadse vaheruumi, milles hoitakse aktiivseid sidemeid nii asukoha- kui ka päritolumaaga. Tänapäeva migratsiooniprotsesside valguses kohtab poliitikute ja kommentaatorite häält, kes näevad immigrantide mitteassimileerumises ohtu Lääne tsivilisatsioonile. Samamoodi võib ohtu sisendada transnatsionaalne mudel: migrantid, kes elavad ühtaegu kahes erinevas kultuuriväljas (nn. paralleelühiskonnas) ja jäävad sinna ülearu kauaks, võivad samuti olla ebaloajaalsed asukohamaa ühiskonnale. Immigrantid küll akultureeruvad ja teatud segmentides integreeruvad, näiteks õppides asukohamaa keelt ja osaledes selle haridussüsteemis ning tööturul, kuid regulaarsete piiriüleste kontaktide säilimisel loovad nad n.-ö. oma (kujutletud) kogukon-

nad, mis konkureerivad asukohamaa kogukondadega.⁷⁵

Niisuguse kriitika lähtekohaks on süvenev kahtlus globaliseerumiseideoloogide esitatud konstruktsioonide elujõulisuse suhtes. Kui 1990. aastatel räägiti innustunult suurest ja sõbralikust globaalkülalt, inimeste sidemete deterritorialiseerumisest, sh. postnatsionaalsetest ruumidest ja maastikest, siis tänapäeval ilmneb, et postnatsionaalsusest on selgelt ennatlik rääkida. Rahvused ei ole kuskile kadunud ega ilmuda kadumise märke, rahvuslus nõuab järjest enam eluõigust. Kui Gupta ja Ferguson kirjutasid paarkümmend aastat tagasi entusiastlikult hübriidsetest deterritorialiseerumise tsoonidest, milles tegutseb postmodernne inimene oma hübriidse identiteediga, siis tänapäeval selgub, et selgepiirilised identiteedid, sh. rahvuslikud, on visad kaduma. Kui 1990. aastatel kirjutati, et kultuur kaotab oma ruumilist lokaalset mõõdet, siis nüüd on endiselt palju neid, kes pigem otsivad oma juuri konkreetsetes paikades ja kultuurides. Samuti neid, kes peavad vajalikuks oma kultuuriruumi kaitsta ja kui vaja, siis ka füüsiliste tõketega.

2015. ja 2016. aastal on Eestis, aga ka mujal Ida-Euroopas kultuurisuhete ruumilise mõõtme teema ülal seoses pagulaskriisiga. Ka meil toob suhtumine pagulasküsimusse esile erinevad nägemused omaenda kultuurist, selle ellujäämisväljavaadetest ja piiridest. Ühel pool on need, kes näevad kultuuri pigem staatilise ja sellest tulenevalt võimalike võõr mõjude poolt ohustatuna, teisel pool need, kelle jaoks kultuur on dünaamiline ja hajusate piiridega. Viimast vaadet esindab kolumnist Ahto Lobjakas, kui esitab ühes oma tekstis irooniliselt küsimuse, kes on eestlane. Ta leiab: „Klišeeks on kulunud määratlus eestlastest kui rahvast, kel on oma nimi väiksemalegi maastikuiseärasusele. See kiindumine elukeskkonna detailidesse on tõstetud määravaks niidiks inimese, rahva ja koha vahel.“⁷⁶ Ja muidugi

⁷² K. Telve. Kvalitatiivne lähenemine pendeltööl Soomes töötavate eesti meeste näitel. 2015, lk. 36.

⁷³ P. M. Siim. Üle piiride liikuvad pered. 2014, lk. 129.

⁷⁴ L. Kalev, M.-L. Jakobson. Hargmaisus Eesti-Soome ruumis. – Acta Politica Estica 2013, nr. 4 (<http://publications.tlu.ee/index.php/actapoliticaestica/article/view/108/97>).

⁷⁵ L. Lucassen. Is Transnationalism Compatible with Assimilation? 2006, lk. 15.

⁷⁶ A. Lobjakas. Piirirahvas. – Postimees AK, 2015, nr. 356 (10.10.), lk. 5.

tasub seada kahtluse alla siis ka kultuuri staatiline iseloom: „Rahvas võib püüda end muutustest isoleerida, aga see strateegia saab olla vaid museaalne. Perfektselt säilivad keeled on surnud keeled. Perfektselt säilib kultuur eksponaatidena muuseumides.“⁷⁷ Ühes järgmises kirjutises leiab sama autor, et sisserändajad „ei muuda meie kultuuri, niivõrd kui selline asi üldse olemas on.“⁷⁸ Jah – kui kultuuri pole olemas, on seda ka võimatu muuta. Kultuuri mõistest distantseervalt positsioonilt on raske suhestuda enkultuuratsiooni toimetemehhanismiga, mis on oma olemuselt konservatiivne ja tagab, et kultuuri tuum kandub ühelt põlvkonnalt suuremate kadudeta edasi järgmisele. Ilmselt on siis keeruline mõista ka tarasid ja tõkkeid, mida massiliselt Euroopasse tungivate immigrantide vastu püstitavad paljud riigid 2015. ja 2016. aastal.

Järjest põhjendatumaks muutuva globaliseerumisvaimustuse leevendamiseks oleks värskendav ja kainestav lugeda üle mõningaid varasemaid autoreid, kes tänastest ideoloogilistest debattidest puudutamata. Inimese ja ruumi seoseid avades kirjutas E. T. Hall pool sajandit tagasi, et territoriaalsus on elusorganismidele, kaasaarvatud inimesele, iseloomulik, põhiline käitumissüsteem.⁷⁹ Hall otsis inimese territoriaalsusele bioloogilist põhjendust. Seda tegi ka teine rohkelt tsiteeritud autor Robert Ardrey ja sõnastas territoriaalse imperatiivi teesi, mille kohaselt territoriaalsus on kaitsemehhanism, mille ülesanne on tagada liigi ellujäämine.⁸⁰ Territoriaalsuse sünnipärasust on ühes oma varasemas uurimuses põhjendanud ka kultuuriantropoloog I. M. Greverus,⁸¹ keskendudes oma rohketes uurimustes siiski eelkõige inimterritoriaalsuse kultuurilistele kreatiivsetele ilmingutele.

Tõsi, eestlane ei sünni eestlaseks, kuid ta

kasvab selleks enkultuuratsiooni käigus. Tema n.-ö. kultuuriliste prillide läätset, millega maailma vaadata, on lihvitud kultuurivälja abil, milles ta kasvab. Nende prillide raamil on väikeses kirjas *made in*. Inimene on kultuuriline olend. Ta identifitseerib end teatava kultuurivälja liikmena, kusjuures see kultuurivälja ei ole isegi 21. sajandil kaotanud territoriaalset mõõdet. Eestlase paigatundlikkus ja -tunnetus on üheks läbivaks ideeks näiteks Valdur Mikita „Lingvistilises metsas“;⁸² mis – nagu ilmneb elavast ühiskondlikust vastukajast ja suurest müügiedust – kõnetab 21. sajandi eestlasi vägagi.

Füüsilised, sh. riigipiirid, pole lakanud markeerimast piire kultuuriväljade vahel. Omaks peetava territooriumi füüsilisi piire, sh. riigipiire kaitstes kaitstakse ühtlasi oma kultuurivälja. Seos bioloogia ja kultuuri vahel on aga samuti olemas. Koer haugub aia vahelt võõra peale samal põhjusel, miks tema peremees selle aia ehitab.

Kui rääkida transnatsionaalsusest, siis nägime, et oluline kriitiline noot selle aadressil lähtub paiksuse diskursusest. Siin tasub silmas pidada, et enamik migrante on migrandid klassikalises mõttes. Vaatamata sellele, et migratsiooni peetakse kohati „normaalnähtuseks“,⁸³ vaatamata sellele, et globaliseerumisdiskursuses räägitakse deterritorialiseerumisest, on paiksus endiselt valdav inimese vorm. Inimesed eelistavad tuttavat keskkonda ja pigem püsivad seal paiksena, kui neid ei sunni lahkuma materiaalsed või poliitilised asjaolud. Transnatsionaalset migratsiooni käsitlevatest uuringutest ilmneb, et migrandid alluvad enamasti ikkagi klassikalise töömigratsiooni mudelile,⁸⁴ mis tähendab nii kinnihoidmist päritolukultuurist kui vastuseisu assimilatsioonisurvele. Nii avaldu-

⁷⁷ Samas.

⁷⁸ A. Lobjakas. Võitlus eesti hinge pärast. – Postimees 2015, nr. 260 (9.11.), lk. 12.

⁷⁹ E. T. Hall. *The Hidden Dimension*. New York, 1966, lk. 23.

⁸⁰ R. Ardrey. *The Territorial Imperative. A Personal Inquiry into the Animal Origins of Property and Nations*. London, 1970, lk. 18.

⁸¹ I.-M. Greverus. *Auf der Suche nach Heimat*. München, 1979, lk. 56.

⁸² V. Mikita. *Lingvistiline mets. Välg metsad*, 2013.

⁸³ K. J. Bade, J. Oltmer. *Normalfall Migration*. Bonn, 2004; T. Brinkmann. *Migration und Transnationalität*. Paderborn, 2012, lk. 13.

⁸⁴ A. Treibel. *Einwanderung – Nomadismus – Transmigration*. 2007, lk. 23.

vad paigaseosed, mis köidavad inimesi emamaaga. Ja veel – inimesed on ikkagi paiksed ka siis, kui nad ka elavad ja töötavad võõrsil ja kui nad tänu uutele kommunikatsioonivahenditele saavad olla pidevas ühenduses inimestega üle maailma.⁸⁵

Globaliseerumisvisionääride optimistlikud seisukohad deterritorialisatsioonist on paraku vähese üldistusjõuga, kirjeldades väikese osa ühiskonnaliikmete eluilmu. Professionaalse tööjõu seas näiteks teadlaste omi, kelle töö- ja elukohad võivad tõesti iga mõne aasta tagant vahetuda, sõltuvalt rahvusvahelise teadusvõrgustiku võimalustest ja vajadustest. On hakatud rääkima „professoritest rändlindudest“, kes tulevad ja lähevad, ilma kohaliku kultuuri olulist jälge jätmata.⁸⁶ Kui näiteks sellistes võrgustikes elavate ja märkimisväärse osa ajast virtuaalsetes keskkondades veetvate teadlaste peades tekib visioon reaalsete paigaseoste aegumisest tänases maailmas, on see ilmselt tugevalt liialdatud. Sotsiaalsed ja virtuaalsed keskkonnad ei ole füüsilist keskkonda endiselt päriselt asendanud, füüsilisest keskkonnast võõrandumine pole endiselt maailmas domineeriv tendents, kuigi mõte paiga siduvast jõust võib sotsiaalvõrgustikes elavatele inimestele olla kauge ja võõras. Füüsilised maastikud, sh. nii looduskui ka tehislilikud, seovad nii sümboolselt kui ka reaalselt ja need seosed ei ole tingimata sekundaarse tähendusega. Kahtlemata on inimesi, kes rahulduvad virtuaalsetes keskkondadega ega tunne tegelikult tarvidust reaalsete paikade läheduse järele. Globaalsest külast saab osa ilma toast väljumata, arvutiklaviatuur on mugavalt ligidal ja turvaliselt lauale fikseeritud. Nii on kerge tekkima illusioon, et muid fikseeritud asju pole justkui vajagi, sh. ei reaalseid paiku ega paigaseoseid. Internetikeskkondades pakuvad klikiühendused ligipääsu hoopis teistsugusele maailmale, ja kui see hakkab tunduma globaalne, on see ju mõistetav, kuid paraku viitab uurijaid vaevavale (sub)kultuurilisele kanapimedusele – üldistusi sõnastades lähtutakse sellest, mis on

normaalne haritlase vm eluilmale. Kujutletud globaalses reaalsuses elavate inimeste hulk on siiski ebaproportsionaalselt väike võrreldes nende inimeste mõttearenduste jõuga. Seega globaliseerumine küll, aga kas igas inimeksistentsi sfääris ja kas kõikide elanikkonna gruppide jaoks võrdset? Paratamatult tuleb hakata märkama, et traditsioonilised ruumisuhed, traditsiooniline arusaam kultuurist ja ühiskonnast ning nende piiridest ei ole kuskile kadunud. Ja kui rääkida rännetest, siis vaatamata globaliseerumise mõjudele ei ole kadunud ka traditsioonilised rändemustrid.

Diskussioonis transnatsionaalsuse üle ei olnud artikli autoril mingil määral soovi mainitud nähtust olematuks tunnistada. Kuivõrd on olemas globaliseerumistendentsid, siis teevad vastavaid muundusi läbi ka traditsioonilised rändemustrid. Samas on põhjust juhtida kriitiliselt tähelepanu transnatsionaalse rände-, integratsiooni- ja diasporauurimise piiridele. Nägime, et paljudel juhtudel tuleks transnatsionaalsuse asemel rääkida pigem translokaalsusest. Ühe kriitikana oli esitatud väide, et transnatsionaalses võtmes saab immigrantide elu kirjeldada peamiselt vaid esimese põlvkonna lõikes. Muidugi säilitab ka teine ja kolmas immigrantide põlvkond sidemed esivanemate kodumaaga, kuid siis juba teises kvaliteedis ja see ei erine oluliselt varasemate kümnendite rännete assimileerumise/integreerumismustritest, kus olulist osa etendavad sisserändajate ja põliselanike kultuuriväljade kontaktid. Diskussioonile assimilatsioonistide ja transnatsionalistide vahel pole põhjust veel joont alla tõmmata.

Artikkel on valminud grandi IUT31-6 toetusel.

Aivar Jürgenson

(1969), PhD, vanemteadur,
Tallinna Ülikooli Humanitaarteaduste Instituut,
Narva mnt. 25, 10120 Tallinn

⁸⁵ S. Hess. Transnationalismus und die Demystifizierung des Lokalen. 2007, lk. 84–85.

⁸⁶ M. Lopp. „Varjaagid“ ja Eesti teadus. – Postimees 2015, nr. 268, (18.11.), lk. 14.